

Tembellik Niçin Kötüdür?

Why Laziness is Bad?

İbrahim AKSU

Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Erzincan/Türkiye

Dr. Lecturer, Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Theology, Erzincan/Turkey

aksuibrahim34@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7172-4204>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 27.09.2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 26.11.2021

Yayın Tarihi / Date Published: 30.11.2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Kasım/ November

Atıf / Citation: Aksu, İbrahim. "Tembellik Niçin Kötüdür?". *edid: edebali islamiyat dergisi/ edebali islamic journal* 5/2 (Kasım/November 2021): 19-31

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/edid> | <mailto:iifdergi@bilecik.edu.tr>

Copyright © Published by Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Bilecik Seyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, 11230 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All rights reserved.

Öz

Çalışkanlık, klasik dönemin felsefe ve düşünce gelenekleri tarafından insan için kazanılması elzem bir değer olarak görülmüştür. Buna mukabil tembellik ise aynı felsefe ve düşünce geleneklerinde yerilmiştir. Tembelliğe yönelik söz konusu olumsuz yaklaşımın en temel sebebi insanın tabiatı gereği sosyal bir canlı olarak görülmesidir. Böylelikle o hem salt yaşamak hem de iyi yaşamak için çalışmaya ve bunu da türdeşi diğer insanlarla birlikte yapmaya muhtaçtır. Ancak böylesi bir gerekçelendirme, yaşamak yahut iyi yaşamak için yeteri kadar serveti olan ve gerekli maddi koşullara sahip insanların için tembelliğe hakları olmadığı sorusuna yanıt veremediği için eksiktir. Zira tembellik, klasik felsefe ve düşünce gelenekleri içerisinde sadece fakirler için değil zenginler için de yerilen bir özellik olmuştur. Tembelliğin değersizliğine ilişkin gerekçelendirme-deki bu eksiklik ancak zengin-fakir gözetmeksizin herkes için geçerli birtakım nedenlerin hesaba katılması ile tamamlanabilir. İslam düşüncesi ve felsefesi söz konusu olduğunda ilgili nedenler ahlâk alanında karşımıza çıkmaktadır. Bu makale, tembelliğin mutlak manada yerilmesinin ardında yatan bu ahlâkî gerekçeleri soruşturmakta ve böylelikle de tembelliğin için herkes için kötü görüldüğünü ortaya koymaya çalışmaktadır. Soruşturmanın kapsamını modern dönem öncesi İslam ahlâk düşüncesi ve felsefesine ait kaynaklar teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Felsefesi, İslam Düşüncesi, İslam Ahlâk Felsefesi, Tembellik, Mutluluk, Yetkinlik, Erdem.

Abstract

The traditions of philosophy and thought of the classical period have seen diligence as a value that man must obtain. On the contrary, the same traditions disparage laziness. The reason why laziness has been disparaged is the assumption that man is by nature a social animal. Thus, for both mere living and living well the man needs diligence. And he must do this together with his congeneric. However, such a justification is deficient since it does not answer the question of why the man who has sufficient fortune and enough financial provisions for mere living or living well has no right to be lazy. Because laziness has been a disparaged feature within the traditions of philosophy and thought of the classical period not only for poor people but also for the wealthy. This deficiency in the justification of laziness is only able to complete by taking into consideration the reasons which are valid for everyone without discriminating between poor and wealthy. When it comes to Islamic thought and philosophy, we encounter those reasons in the field of morality. This article investigates these moral reasons underlying the disparaging of laziness unconditionally. In this way, it strives to show why laziness is evaluated as bad for everyone. The scope of the investigation is limited by the sources pertaining to Islamic moral thought and ethics of the pre-modern period.

Keywords: Islamic Philosophy, Islamic Thought, Islamic Ethics, Laziness, Happiness, Perfection, Virtue.

GİRİŞ

Çalışkanlık tarih boyunca dinler, dünya görüşleri ve felsefî öğretiler tarafından olumlu bir değer olarak kabul edilmiştir. Buna mukabil aylıklık, rahatsızlığa düşkünlük, işten kaçma, üşengeçlik, uyuşukluk, rehavet vb. edimlerin ortak adı sayabileceğimiz tembellik ise aynı oranda yerilmiştir. Nitekim, en muhtasar biçimde “imkan ve iktidar varken işten güçten çekilip oturmak ve üşenip ağır davranmak”¹ biçiminde tanımlanabilecek olan bu edim, İslam dinî düşünce geleneğinde kendisinden Allah’a sınımlanacak bir nitelik kabul

¹ Ahmet Rıfat, “Tembellik”, *Tasvîr-i Ahlâk*, haz. Hüseyin Algül (İstanbul: Tercüman Gazetesi, ts.), 337.

edilmiş;² Hristiyan dini düşünce geleneğinde yedi ölümcül günahın biri olarak görülmüş;³ filozof ve düşünürler tarafından ise “her türlü kötülüğün sebebi”⁴ ve hatta “ölümünden beter”⁵ sayılmıştır. Dahası tembellik, bireysel açıdan taşıdığı bu olumsuz değere eş biçimde toplumsal açıdan da sosyal yapıyı bozacak derecede büyük bir zafiyet addedilmiş⁶ ve buna paralel olarak da toplum üzerindeki etkileri dolayısıyla idarecilerin tembellikten uzak durmaları gerektiği belirtilmiştir.⁷

Tembelliğin böylesine değersiz görülmesi modern dönem öncesi her türden düşünce geleneğinin üzerinde hemfikir olduğu yaklaşımlardan biridir diyebiliriz. Söz konusu yaklaşımın altında yatan en temel sebep insanın doğası gereği sosyal/toplumsal bir canlı olduğu kabulüdür. İlgili kabule gerekçe olarak ise, insan türünün hayatta kalabilmek ve bir adım ötede de iyi bir yaşam sürebilmek için çalışmaya muhtaç bulunması ileri sürülmektedir. Nitekim bu çalışma edimi de kendisini, büyük oranda, toplumsal bir yaşam şeklinin oluşturulup o yaşam şeklini ayakta tutacak farklı sorumlulukların her bir insan ferdi tarafından yerine getirilmesi biçiminde göstermek durumundadır.⁸

² Hz. Muhammed’in acizlik, korkaklık vb. nitelikler yanında “tembellik”ten de Allah’a sığındığına işaret eden bir hadis için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, “el-Câmi’u’s-sahîh”, *Mevsû’âtul-hadîsi’s-şerîf: el-Kütübü’s-sitte* (Riyad: Dâru’s-selâm, 3. Baskı, 2000), “Cihâd”, 25, 74. İslam düşüncesinde tembelliğin yerilip çalışmanın ise övülmesi hususunda ayrıca bk. Cafer Sadık Yaran, *Müslümanın Edinmesi Gereken Ahlâkî Erdemler* (Ankara: DİB Yayınları, 2018), 85-88.

³ Rebecca Konyndyk DeYoung, “Sloth: Some Historical Reflections on Laziness, Effort, and Resistance to the Demands of Love”, *Virtues and Their Vices*, ed. Kevin Timpe and Craig A. Boyd (Oxford: Oxford University Press, 2014), 178-186.

⁴ İbn Miskeveyh, *Ahlâkî Olgunlaştırma*, çev. A. Şener ve diğerleri (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983), 183.

⁵ Mübeşşir ibn Fâtik, *Muhtârul-Hikem*, çev. Osman Guman, ed. Abdulkadir Coşkun (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 132-133.

⁶ İbn Fâtik, *Muhtârul-Hikem*, 392-393.

⁷ İbn Ebî Rabî’a, *Sulûku’l-mâlik fi tedbiri’l-memâlik*, thk. Arif Ahmed Abdülğani (Dimeşk: Daru Kenân, 1996), 96; Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, *Ahlâk-ı Muhsinî (İyilerin Ahlakı)*, çev. Mahmut Caduk (Ankara: Demir Yayınları, 2020), 36-40.

⁸ İnsanın toplumsal bir canlı olduğu düşüncesine ve bunun çalışkanlık-tembellik kavramları ile ilişkisine dair bk. Akasoy - Fidora, *The Arabic Version of The Nicomachean Ethics*, 133, 517; Râğıb el-İsfahânî, “Risâle fi Âdâbi Muhâlatati’n-Nâs”, *Risâle fi edebi’l-ihlâtî bi’n-nâs ve resâilü uhrâ*, thk. Ömer Abdurrahman es-Sârîsî (Amman: Ervika li’d-Dirâse ve’n-Neşr Yayınları, 2. Baskı, 2015), 55-57; Râğıb el-İsfahânî, *Tafsîlu’n-Neş’eteyn ve Tahsilü’s-Sa’âdeteyn*, thk. Abdülmeccid en-Neccâr (Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1988), 192-193; Rifat, “Tembellik”, 339; Macid Fahri, *İslam Ahlak Teorileri*, çev. Muammer İskenderoğlu - Atilla Arkan (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004), 253; İlhan Kutluer, “İnsanın Toplumsal Doğası: Klasik Osmanlı Düşüncesinde ‘Medenî bi’t-Tab’ ve ‘Temeddün’ Terimlerinin Kavramsal Çerçevesi”, *Osmanlı Düşüncesi: Kaynakları ve Tartışma Konuları*, ed. Fuat Aydın ve diğerleri. (İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi, 2019), 265-300; İbrahim Aksu, “Râğıp el-İsfahânî’de Dostluk-Erdem İlişkisi”, *Trabzon İlahiyat Dergisi* 8/1 (Bahar 2021), 3, 10.

İnsan türünün tabiatına aykırılık ve varlığı durumunda toplumsal yaşamın tehlikeye girmesi gibi nedenler her ne kadar tembelliğin toplumsal bakımdan istenmemesine gerekçe teşkil edebiliyorsa da maddi olarak yeterli derecede yahut daha fazla varlığa sahip, çalışmaya hiçbir biçimde muhtaç bulunmayan insanların niçin tembellikten uzak durmaları gerektiği sorusuna bir cevap sunamamaktadır. Halbuki tembellik, modernleşme öncesi klasik düşünce ve felsefe geleneklerinde fakir-zengin istisnasız olarak herkes için kötü görülmektedir.⁹ Şu halde, tembelliğin bireysel açıdan zengin-fakir ayırt etmeksizin mutlak anlamda değersiz sayılmasının nedenlerini başka olgularda aramak gerekmektedir. Araştırmalarımız bize, İslam düşüncesi ve felsefesi söz konusu olduğunda bu olguların ahlâk alanında yer aldıklarını göstermiştir. Diğer bir deyişle, İslam düşünce ve felsefe tarihinde tembellik birtakım ahlâkî gerekçeler dolayısıyla zengin ya da fakir olduğuna bakılmaksızın her bir birey için istenmeyen bir davranış ve hatta tedavi edilmesi gereken bir hastalık addedilmiştir.

Elinizdeki makale, tembelliğin yerilmesine neden olan bu ahlâkî gerekçeleri incelemeye ve böylelikle de tembelliğin niçin herkes için kötü görüldüğünü ortaya koymaya çalışmaktadır. Makalenin kapsam ve sınırını, modern dönem öncesi İslam ahlâk düşünürleri ve filozoflarına ait eserler teşkil etmektedir. Makale, girişi müteakip dört ana başlık ve bir de sonuçtan oluşmaktadır. Her bir başlıkta tembellik karşıtı gerekçelerden biri ele alınacak ve sonuçta da tüm bunların bir değerlendirmesi yapılacaktır.

1. Tembellik Mutluluğun Önünde Engeldir

İslam düşünce tarihinde insanın bu dünyada niçin var olduğu ve varlığını nasıl sürdürmesi gerektiği soruları, nihaî noktada, mevcut olduğuna inanılan bir öte dünyaya referansla açıklanmıştır. Bu hususta İslam ahlâk düşünürleri ile İslam ahlâk filozofları arasında genel itibarıyla herhangi bir ayrışma söz konusu değildir. Her iki grup da insanın önünde öldükten sonra varılacak nihaî bir hedef olduğunu kabul etmektedir. Filozoflar bu hedefi ifade etmek üzere “en büyük/yüce mutluluk (es-sa’âdetu’l-kusvâ/’uzmâ)” kavramına başvururken aynı kavramın yer yer ahlâk düşünürlerince de kullanıldığı görülmektedir. O nedenle mutluluk, en yetkin haline öteki dün-

⁹ Tembellik, modernleşme öncesinde olduğu gibi modernleşme dönemi ve sonrasında da değersizliğini sürdürmüştür. Aynı şekilde çalışkanlık da bir “erdem” olmaya devam etmiştir. Ancak bu dönemin öncesinden önemli bir farkı bulunmaktadır. Buna göre; tembellik ve çalışkanlık kavramlarının modernleşme dönemi ve sonrasında sahip oldukları nitelikler artık mutlak değil görecelidir. Zira tembellik yeteri kadar serveti bulunmayanlar için bir erdemsizlik iken servet sahipleri için tam tersi bir durum söz konusu olup onlar için bir nevi erdeme dönüşmüştür. Bk. Paul Lafargue, *Tembellik Hakkı*, çev. Deniz Bostancı (İstanbul: Martı Yayıncılık, 2020), 58-62.

yada erişilecek olması kaydıyla, insanın en temel varlık gayesi olarak ortaya konulabilir.

İslam ahlâk düşünürleri ve filozofları, tembelliği insanın söz konusu varlık gayesine, en yüce hedefine yani mutluluğa erişmesi önünde bir engel olarak görmektedir. İbn Miskeveyh'in (öl. 421/1030) açıklamalarına başvuracak olursak; insan dört farklı eylem grubuna yönelmesi dolayısıyla mutsuz olur. Bunlar arasında ilk sırada yer alan grup şu edimlerden oluşmaktadır: "Tembellik, zamanın boşa harcanması ve ömrün faydasız şeylerle tüketilmesi".¹⁰

İbn Miskeveyh'in tembelliğe yönelik bu yaklaşımı Nasîruddîn et-Tûsî (öl. 672/1274) tarafından da paylaşılmaktadır. Tûsî, insanın sergilediği eylemlerin iyi-kötü nitelendirmesine konu olmasının ve benzer şekilde insanın mutlu-mutsuz olarak vasıflandırılabilmesinin ardındaki sebebin insana mahsus düşünme yeteneği olduğunu belirtmektedir. İnsan ancak bu yetisini çalıştırdığı ve gereği gibi işlettiği taktirde mutluluğa erişebilir. Ancak ilgili yetinin çalıştırılmasının ihmal edilmesi yahut bu hususta bir tembellik sergilenmesi insanı mutsuz kılmaya yetmektedir.¹¹

Tûsî, düşünme yetisinin kullanımındaki tembellik yanında bir bütün olarak yaşamın genelinde sergilenecek tembellik tutumunun da benzer biçimde aynı sonucu üreteceği ve insanı mutsuz kılacağı kanaatindedir. Şöyle ki; Tûsî, İbn Miskeveyh ile benzer biçimde, mutluluğun önünde dört farklı engelin bulunduğunu dile getirmektedir. Yine aynı şekilde o engellerin ilki "tembellik ve boş vakit geçirmek" olarak belirlenmiştir. Zira bunlar, insanın elindeki en büyük sermaye olan ömrünü boşa geçirmesine, dolayısıyla da mutluluk için gerekli hazırlıkları yapamamasına sebebiyet vermektedir.¹²

İbn Miskeveyh ve Tûsî gibi filozoflar yanında, Râgıb el-İsfahânî (öl. V./XI. Yüzyıl) gibi İslam ahlâk düşünürlerinin de mutluluk ile tembellik arasında zıt yönlü bir ilişki tesis ettiği görülmektedir. Zira, ona göre, insanın Me'vâ cennetine girebilmesi ve Allah'ın komşuluğuna nail olması ancak birbirini tamamlar nitelikte dört adımın atılmasına bağlıdır. Bu adımlar sırasıyla, hedefin ne olduğunu bilmek, hedefe nasıl varılacağını bilmek, hedefe

¹⁰ İbn Miskeveyh, *Ahlâkî Olgunlaştırma*, 112. İbn Miskeveyh, mutluluk önünde engel teşkil eden bu birinci grup eylemlerin dini düşüncedeki isminin "sapma" olduğunu belirtmektedir. Bk. A.mlf., *Ahlâkî Olgunlaştırma*, 113.

¹¹ Nasîruddîn Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, çev. Anar Gafarov - Zaur Şükürov (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007), 46. Ayrıca bk. A.mlf., *Ahlâk-ı Nâsirî*, 138.

¹² Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 123. Kaydedilen açıklamalar Tûsî'nin tembelliğe ilişkin açıklamalarında İbn Miskeveyh'i takip ettiğini göstermektedir. Nitekim, onun da İbn Miskeveyh gibi mutluluk önünde duran ve tembellik olarak ifade edilen eylemin dini düşüncedeki karşılığına atıfta bulunması ve bunun "sapma (zeyğ)" olduğunu belirtmesi bu tespiti desteklemektedir. Bk. A.mlf., *Ahlâk-ı Nâsirî*, 124.

varmak için gerekli donanımına sahip olmak ve son adım olarak da hedefe varmak için çalışmaktır. Bu sonuncu adımın atılmaması, başka bir deyişle tembellik, diğerlerinin sonuç doğurmamasına, dolayısıyla da insanın nihâî hedefine varabilmesinin imkansızlaşmasına neden olmaktadır.¹³

2. Tembellik İnsanî Yetkinliğin Önünde Engeldir

İslam ahlâk filozofları ve düşünürleri için insan, manevî varlığını yetkinleştirebilen ve hatta yetkinleştirmesi beklenen bir canlıdır. Böylelikle o salt bir canlı olmanın ötesine geçebilecek ve gayesine doğru yol alabilecektir. Ne var ki, yetkinleşme maddi ve manevi yönden aktif bir yaşamı gerekli kılmaktadır. Çünkü insanın yalnızca kötü olmaması yetkinlik için yeterli değildir. Bunun için bir de bizatihi iyiliklerin peşinde koşup bunları sergilemesi gerekmektedir.¹⁴

İnsana üstünlük kazandıracak ve kısaca “iyilikler” şeklinde isimlendirebileceğimiz olumlu nitelikler ve eylemler bireyin iradesi ve bu iradeyi takip eden çabası ile meydana gelir. Ayrıca bu çabanın da kararlılık ile sürdürülmesi gerekmektedir.¹⁵ İyiliklerin önündeki engellerin tamamı da kötülükler olarak sınıflandırılır. Söz konusu engeller yine aynı şekilde irade ve çaba ile var olabileceği gibi ilgisizlik ve bunun yanında tembellik ile de ortaya çıkabilir.¹⁶ Bu da tembelliği kötülüklerin ortaya çıkışına hizmet eden faktörlerden bir tanesi haline getirmektedir.¹⁷ Şu halde tembellik insanın iyiliklere ve dolayısıyla da yetkinleşmeye doğru ilerlemesine engel olup kötülüklere yönelmesine aracılık etmektedir.

İslam ahlâk düşüncesinde ve felsefesinde insanın yaşamı boyunca içinde bulunacağı yetkinleşme süreci aynı zamanda bir “tanrıya yakınlaşma (takarrub ilallâh)” yahut “tanrıya benzeme (teşebbüh billâh)” süreci olarak da değerlendirilmiştir.¹⁸ Tembellik bu süreci sekteye uğratabacak bir kavram ola-

¹³ Râgıb el-İsfahânî, *Erdemli Yol*, çev. Muharrem Tan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Baskı, 2010), 288.

¹⁴ İbn Miskeveyh, *Ahlâkı Olgunlaştırma*, 115; İsfahânî, *Erdemli Yol*, 277; Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsrî*, 125.

¹⁵ İbnu'l-Mukaffa, “El-Edebu'l-Kebîr”, *İslâm Siyaset Üslubu*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004), 83; İbn Miskeveyh, *Ahlâkı Olgunlaştırma*, 19; Nasîruddîn Tûsî, *Seçkinlerin Ahlâkı*, çev. Anar Gafarov (İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Baskı, 2017), 48.

¹⁶ İbn Miskeveyh, *Ahlâkı Olgunlaştırma*, 19.

¹⁷ İbn Miskeveyh'in “her türlü kötülüğün sebebi” olarak tembelliğe atıfta bulunması hususunda bk. A.mlf., *Ahlâkı Olgunlaştırma*, 183.

¹⁸ İbn Miskeveyh, *Ahlâkı Olgunlaştırma*, 83, 113, 125; Ebu'l-Hasen el-Âmirî, “es-Sa'âde ve'l-is'âd fi's-sîretî'l-insâniyye”, *el-Fikru's-siyâsî ve'l-ahlâkî 'inde'l-Amirî*, thk. Ahmed Abdülhalim Atiyye (Kahire: Daru's-Sekâfe, 1991), 151; Râgıb el-İsfahânî, “Risâle fi Merâtibi'l-'Ulûm ve'l-A'mali'd-Dünyeviyye”, *Risâle fi edebi'l-ihtilâti bi'n-nâs ve resâilu uhrâ*, nşr. Ömer Abdurrahman es-Sârîsî (Amman: Ervika li'd-Dirâse ve'n-Neşr, 2. Baskı, 2015), 213.

Söz konusu “tanrıya benzeme/yakınlaşma” fikrinin antik Yunan düşüncesine değin geri giden köklerine ve onun İslam düşüncesindeki yansımalarına dair bk. Şeyma Kômürçüoğlu, *Logostaki Mitos: Antik Yunan Felsefesinde Tanrıya Benzeme Düşüncesi* (İstanbul: İz Yayıncılık,

rak öne çıkmaktadır. Şöyle ki; insan nasıl ki takva, sevgi, irade vb. övülesi nitelikleri edinmek ve hayata geçirmek sureti ile Allah'a yaklaşabilirse benzer şekilde tembellik, ameli terk vb. kaçınılası nitelikler dolayısıyla da Allah'tan uzaklaşabilmektedir.¹⁹

3. Tembellik Erdemleri Kazanabilmenin Önünde Engeldir

Erdemler, Platoncu-Aristotelesçi ahlâk gelenekleri içerisinde insanın nihai mutluluğunun ve ahlâkî bakımdan yetkinleşebilmesinin ilk ve en önemli vasıtaları olarak görülmüşlerdir. Bu yaklaşım, söz konusu geleneklerin ürettiği birikimi dikkate alan felsefe ve düşünce geleneklerinde bir karşılık bulmuştur ve İslam ahlâk düşüncesi ile felsefesi de o gelenekler arasında yer almaktadır.

İslam filozofları ve felsefî birikimi dikkate alan İslam düşünürleri ahlâkî yaşamın ideal biçimde sürdürülebilmesi için gerekli olan erdemleri farklı biçimlerde tasnif etmişlerdir. Buna göre; bir kısmı Platoncu geleneği takip ederek dört temel erdeme vurgu yapmış, bir kısmı Aristoteles'i takiben erdemleri "düşünce erdemleri" ve "karakter erdemleri" şeklinde ikiye ayırmış ve bir kısmı ise her iki filozofun yaklaşımını birleştirmiştir. Filozoflar ve düşünürler hem söz konusu erdemlerin hem de bunlar yanında insanın yetkinliğine katkıda bulunacağı düşünülen ve "dışsal iyiler" diye adlandırılan diğer niteliklerin kazanımı için belirli bir çabanın, zahmetin gerekliliğine vurgu yapmışlardır. Tembellik, işte tam da bu çabadan ve zahmetten kaçınılması dolayısıyla kötüdür. Başka bir deyişle söz konusu edim, ahlâkî fail ile erdemler arasında aşılması gereken bir bariyer gibi durmaktadır. Öyle ki, İbn Miskeveyh tembelliğin ve bunun yanında da rahata düşkünlüğün bireyi ahlâkî anlamda insanlıktan çıkaracağını söylemektedir.²⁰

Tembelliğin erdemlere engel teşkil edeceği ve böylelikle de insanı ne ise o yapan özün zarar göreceği düşüncesinin izlerine İsfahânî'de de rastlamak mümkündür. Zira o insanın üç temel yeti olan düşünme, arzulama ve duygulanım yetileri ile donatıldığını ve yine insanın bu yetilerin her birine ait erdemleri -ki bunlar sırasıyla hikmet, iffet, şecaat ve bunların birleşimi diyebileceğimiz adaletten müteşekkildir- edinmekle mükellef olduğunu düşünmektedir.²¹ Ne var ki, bunları edinebilmek için çalışmak gerekmektedir.

2019); Hümeyra Özturan, *Êthostan Ahlâka: Antik Yunan Ahlak Literatürünün İslam Dünyasına İntikali ve Alımlanışı* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2020), 332-343; İbrahim Aksu, "İnsânî Yetkinliğin Ufku Olarak Tanrı: İslam Felsefesinde Tanrı'ya Benzeme (Tesebbüh Billâh) Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme", *II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (Gümüşhane, 7-9 Kasım 2019) Bildiriler Kitabı* (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2019), 1088-1097.

¹⁹ İsfahânî, "Risâle fi Merâtibi'l-'Ulûm ve'l-'A'mali'd-Dünyeviyye", 213-214.

²⁰ İbn Miskeveyh, *Ahlâkî Olgunlaştırma*, 150.

²¹ İsfahânî, *Erdemli Yol*, 286.

İsfahânî'ye göre ise, herhangi bir kimse ilgili yetilerini gereği gibi kullanma konusunda tembellik sergilerse ve yetilere ait erdemleri kazanmaktan vazgeçerse insanlık seviyesinden hayvanlık seviyesine inecektir.²²

İslam ahlâk filozofları ve düşünürleri bilgi ile eylem arasında ayrılmaz bir ilişki kurmaktadır. Buna göre bilgi ve eylem birbirlerini gerektirmektedir.²³ Bu ilke, bir bütün olarak ahlâk sahası için de söz konusudur. Zira ahlâk alanı, içeriği insana özgü iradî fiiller tarafından doldurulan bir varlık alanıdır. İnsan, ahlâkî fail kabul edilebilmenin bir gereği olarak bu varlık alanına ilişkin bilgileri temin ve eylemleri de -güç yetirebildiği oranda- icra ile somutludur.²⁴ Ahlâkî yaşamın merkezinde yer alan değerler olarak erdemler de yine aynı çerçeve içerisinde değerlendirilmektedir. Buna binaen, erdemli olmak için yalnızca erdemün bilgisi yeterli olmayıp her bir erdemün gerekli kıldığı eylemlerin de sergilenmesi icap etmektedir. Fakat tembellik, gerekli iradî eylemlerin sergilenip erdemlerin vücut bulmasına mani olmakta ve bu da pratikte erdemlerin değil erdemsizliklerin vücut bulması neticesini doğurmaktadır.²⁵ Bundan dolayıdır ki, tembelliğin pek çok erdemsizliğe yol açtığı ifade edilmiştir.²⁶

Erdemler, kısaca, iyi huylar olarak tanımlanabilir. Huylar ise, insanın iyi yahut kötü eylemleri sergilemeye dönük kalıcı yatkınlıklarını ifade etmektedir. İnsandaki bu kalıcı yatkınlıklar yani huylar, ister iyi yönde isterse kötü yönde olsun daima belirli eylemlerin uzun sayılabilecek bir süre istikrarlı biçimde yerine getirilmesi ile meydana gelirler.²⁷ Eşdeyişle, insan erdeme uygun iyi eylemleri bıkip usanmadan uzun süre tekrar edebilirse ancak o zaman söz konusu eylemleri sergilemeye dönük kalıcı yatkınlıklara yani iyi huylara yani erdemlere sahip olur.²⁸ Tam bu noktada şunu da belirtmek gerekmektedir. İyi yahut kötü huylar bir kere kazanıldıklarında ilelebet buldukları hal üzere durmayabilir, değişebilirler. Zira, Fârâbî'nin (öl. 339/950) belirttiği gibi, değişime kapalı herhangi bir şeyin ahlâk sahası içerisinde değerlendirilmesi imkansızdır.²⁹ O nedenle, İslam ahlâk düşünürleri ve filozoflarının çok büyük çoğunluğuna göre huylar değişime açıktır. Değişimin yolu da tıpkı ilk kazanımda olduğu gibi belirli eylemlerin uzun süre

²² İsfahânî, *Erdemli Yol*, 287.

²³ İsfahânî, "Risâle fî merâtibi'l-'ulûm ve'l-a'mali'd-dünyeviyye", 211-212.

²⁴ Gürbüz Deniz, *İnsan Hürriyetinin Metafizik Temelleri* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 3. Baskı, 2017), 32.

²⁵ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 58.

²⁶ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 166.

²⁷ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 81-82.

²⁸ İsfahânî, *Tafsîlu'n-neş'eteyn ve tahsilu's-sa'âdeteyn*, 182.

²⁹ Gürbüz Deniz, "Farabî'ye Göre İnsan Hürriyeti", *Uluslararası Farabi Sempozyumu Bildirileri* (Ankara, 7-8 Ekim 2004) (Ankara: Elis Yayınları, 2005), 147.

tekrarından geçmektedir. Tembellik ise bu bıkip usanmadan uzun süre gerçekleştirilecek tekrarlara manidir. Bu da onu erdemleri kazanabilmenin ve erdemsizlikleri erdemlere dönüştürebilmenin önünde bir engel haline getirmektedir.

4. Tembellik Erdemsizlik ve Manevi Bir Hastalıktır

Erdemleri elde edebilmenin ve erdemli sıfatını kazanabilmenin önünde engel olarak görülen tembellik, tam da sebep olduğu bu kötü netice dolayısıyla bizatihi erdemsizlik şeklinde de değerlendirilmiştir.³⁰ Öyle ki, erdemlerle birey arasında bir bariyer teşkil etmek suretiyle bireyin ahlâkî yaşamına verdiği zararı vurgulamak üzere o, değer olarak “erdemsizliklerin en düşüğü”,³¹ etki bakımından ise “erdemsizliklerin en büyüğü”³² biçiminde nitelendirilmiştir. Nitekim buna uygun olarak tembellikten uzak durmak da önde gelen övülesi meziyetler arasında zikredilmiştir.³³

Bir erdemsizlik olarak tembellik, farklı temel erdemlerin altında yer alan tâlî erdemler ile irtibatlandırılmıştır. Söz konusu temel erdemlerden ilki şecaattir ve tembellik, şecaatin alt erdemleri arasında yer alan ihtimâl/tahammül isimli erdemın tefrit ucunu temsil eden bir erdemsizliktir. Şöyle ki; İslam ahlâk filozofları ve düşünürleri özü itibariyle İslam düşüncesi içerisinde yer alan ancak biçimsel ve teknik bakımdan Aristotelesçi gelenekten tevârüs edilmiş bulunan “orta olma” teorisini kendi erdem anlayışlarına uygulamışlardır. Buna göre; herhangi bir iyi huyun dengeli biçimde dışavurumu erdemi, aşırı yahut yetersiz biçimde dışavurumları ise erdemsizlikleri ifade etmektedir. Mevcut durumda ihtimâl erdemi “nefsin iyilikler uğrunda yorulması”na karşılık gelen dengeli bir huydur. Bu huyun dengeden çıkıp eksiklik yönüne doğru kayması kendisini “iyiliklerin kazanımında tembellik sergilemek” şeklinde göstermektedir ve bu da bir erdemsizliktir.³⁴

Tembellik, şecaat yanında iffet temel erdemının altında yer alan erdemlerle de ilişkili görülmüştür. Bahse mevzu alt erdem kanaattir. Kanaat de bir erdem olması hasebiyle eksiklik ve aşırılık diye anılan iki erdemsizlik ucuna sahiptir. Ancak tembellik bu kez eksiklik değil aşırılık tarafına işarette bulunmaktadır. Zira kanaatin eksikliğinde beliren erdemsizlik servet hırsı iken, kanaatin aşırı uçlara varması neticesinde varlık bulan erdemsizlik ise geçimi temin etmede tembellik sergilemektir.³⁵

³⁰ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, 327.

³¹ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-Ahlâki'l-'Adudîyye*, nşr. Elzem İçöz - Mustakim Arıcı, çev. Mustakim Arıcı (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 159.

³² İsfahânî, “Risâle fî Âdâbi Muhâlatati'n-Nâs”, 61-62.

³³ İbn Fâtik, *Muhtâru'l-Hikem*, 606.

³⁴ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-Ahlâki'l-'Adudîyye*, 77.

³⁵ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-Ahlâki'l-'Adudîyye*, 85.

Erdemsizlikler, İslam ahlâk filozofları tarafından aynı zamanda birer manevî/nefsî hastalık olarak da görülmüşlerdir.³⁶ Nitekim bu yaklaşımın bir uzantısı olarak, erdemlerin varlığına engel teşkil etmesi hasebiyle erdemsizliklerin en ileri derecesi şeklinde vasıflandırılan tembellik bunun yanında tedavisi elzem manevî/nefsî bir hastalık biçiminde de kaydedilmiştir. Öyle ki, insana manevî açıdan verdiği zararı vurgulamak üzere “helak edici”³⁷ ve “öldürücü zehirden daha acı”³⁸ bir hastalık olduğu dile getirilmiştir.

Filozofların bir hastalık olarak tembelliği ilişkilendirdikleri temel erdem iffettir³⁹ ve o, bu erdemle irtibatlı hastalıkların en tehlikelileri arasında sayılmaktadır.⁴⁰ Hastalık kabul edilmesinin gerekçesi ise, tembellik nedeniyle bireyin hem dünya hem de ahiret hayatından mahrum kalabileceği olmasıdır. Zira her iki hayat da sadece düzenli çabalar ile kazanılabilmektedir.⁴¹

SONUÇ

Klasik düşünce ve felsefe gelenekleri çalışkanlığı ne kadar övmüşler ise tembelliği de o kadar yermişlerdir. İnsanın sosyal/toplumsal bir canlı olduğu kabulü ve bu kabulün bir uzantısı olarak da insanların gerek yaşamak gerekse iyi yaşamak için hem bireysel olarak hem de hemsinleri ile iş birliği içerisinde çalışmak zorunda buldukları düşüncesi tembelliğin niçin kötü kabul edildiğine ilişkin öncelikli ve en temel gerekçeyi oluşturmaktadır. Ne var ki bu gerekçe, çalışmak zorunda kalmayacak derecede servete ve maddi imkana sahip insanların çalışmak yerine başkalarını çalıştırmayı ve kendileri için de tembelliği tercih etmelerinin niçin yergi konusu olacağı sorusuna cevap verememektedir. Şu halde, tembelliği herkes için kaçınılacak bir davranış kılan gerekçeler bulmak gerekmektedir. İslam düşünürleri ve filozofları söz konusu gerekçeleri insan yaşamının herkesi ilgilendiren, hiç kimsenin müstağni kalamayacağı bir yönünden yani ahlâk sahasından üretmişlerdir.

Tembellik, İslam düşünür ve filozofları için öncelikli olarak bir erdemsizlik yahut manevî hastalıktır. Çünkü o, insanın bu dünyadaki en temel sorumluluğu sayabileceğimiz ahlâkî yetkinleşmenin birincil araçlarını yani erdemleri edinmenin önünde bir engeldir. Zira erdemler ancak ve ancak belirli eylemlerin istikrarlı biçimde uzun bir süre tekrar edilmesi ile kazanı-

³⁶ İbn Miskeveyh, *Ahlâkî Olgunlaştırma*, 170; Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 152-153.

³⁷ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 151.

³⁸ Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî* (Günümüz Türkçesiyle), sad. Murat Demirkol (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 197.

³⁹ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-Ahlâki'l-'Adudîyye*, 153.

⁴⁰ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 175.

⁴¹ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 177.

labilen ve kazanıldıktan sonra da mütemadiyen eyleme dökülmeleri, sergilenmeleri beklenen karakter özellikleridir.

Ahlâkî faili insanî yetkinleşmenin birincil araçlarından mahrum bırakan tembellik, bir bütün olarak yetkinleşmenin kendisini de tehdit etmektedir. Şöyle ki; yetkinleşme denilen olgu maddi ve manevi yönden aktif bir yaşam gerektirmektedir. Bunun nedeni, yetkinlik için insanın yalnızca kötülüklerden uzak durmasının yeterli gelmemesidir. Bunun yanında birey, dar anlamıyla erdemlere ilave olarak her türden “iyilikler”i de irade ve icra etmek durumundadır. Söz konusu iyilikler arasında, her bir filozof ve düşünürü göre değişiklik göstermek kaydıyla servet, sağlık, dostluk vb. “dışsal iyiler”in ve/veya ibadet, zikir, tefekkür vb. dinî düşünce tarafından iyi görülen eylemlerin yer alması mümkündür.

İslam düşüncesi ve felsefesine göre insan erdemleri yetkinlik ve yetkinliği de yaşamın nihaî gayesi olan ebedî mutluluk için talep etmektedir. Nihaî gayeye götüren adımları iptal eden ve insanı yarı yolda bırakan tembelliğin nihaî gayenin kendisinin yani mutluluğun da önünde bir engel teşkil etmesi tabiidir. Nitekim tembelliğin bireyi yaşamın bu yüce gayesinden de mahrum bıraktığı belirtilmiştir. Çünkü o, insanın elindeki en büyük sermayenin yani yaşamın ziyan olmasına, dolayısıyla da mutluluk için gerekli hazırlıkların yapılamamasına yol açmaktadır.

Sonuç olarak; tembellik, İslam düşünürleri ve filozoflarına göre, insana özgü ideal bir ahlâkî yaşam için atılması gereken her bir adımı imkansız kılması ve böylelikle de insanın bu dünyada ahlâken yetkinleşip öte dünyada da nihaî gayeye yani ebedî mutluluğa ulaşabilmesine engel olması dolayısıyla herkes için kötüdür.

KAYNAKÇA

- Akasoy, Anna A. - Fidora, Alexander (ed.). *The Arabic Version of the Nichomachean Ethics*. Giriş ve Notlarla İng. Çev. Douglas M. Dunlop. Leiden. Brill, 2005.
- Aksu, İbrahim. “İnsânî Yetkinliğin Ufku Olarak Tanrı: İslam Felsefesinde Tanrı’ya Benzeme (Teşebbüh Billâh) Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme”. *II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (Gümüşhane, 7-9 Kasım 2019) Bildiriler Kitabı*. 1088-1097. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Aksu, İbrahim. “Rağıp el-İsfahânî’de Dostluk-Erdem İlişkisi”. *Trabzon İlahiyat Dergisi* 8/1 (Bahar 2021), 1-37.
- Âmirî, Ebu’l-Hasen. “es-Sa’âde ve’l-is’âd fi’s-sîreti’l-insâniyye”. *El-Fikru’s-siyâsî ve’l-ahlâkî ‘inde’l-Amirî*. Thk. Ahmed Abdülhalim Atiyye. 111-412. Kahire: Daru’s-Sekâfe, 1991.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. “el-Câmi’u’s-sahîh”. *Mevsû’âtu’l-hadîsi’s-şerîf: el-Kütübü’s-sitte*. 1-670. Riyad: Dâru’s-selâm, 3. Baskı, 2000.

- Deniz, Gürbüz. *İnsan Hürriyetinin Metafizik Temelleri*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 3. Baskı, 2017.
- Deniz, Gürbüz. "Farabî'ye Göre İnsan Hürriyeti". *Uluslararası Farabi Sempozyumu Bildirileri (Ankara, 7-8 Ekim 2004)*. 141-153. Ankara: Elis Yayınları, 2005.
- DeYoung, Rebecca Konyndyk. "Sloth: Some Historical Reflections on Laziness, Effort, and Resistance to the Demands of Love". *Virtues and Their Vices*. Ed. Kevin Timpe and Craig A. Boyd. 177-198. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Fahri, Macid. *İslam Ahlak Teorileri*. Çev. Muammer İskenderoğlu - Atilla Arkan. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004.
- Hüseyin Vâiz-i Kâşifî. *Ahlâk-ı Muhsinî (İyilerin Ahlakı)*. Çev. Mahmut Caduk. Ankara: Debir Yayınları, 2020.
- İbn Ebî Rabî'a. *Sulûku'l-mâlik fi tedbiri'l-memâlik*. Thk. Arif Ahmed Abdülğanî. Dımeşk: Daru Kenân, 1996.
- İbn Miskeveyh. *Ahlâkı Olgunlaştırma*. Çev. A. Şener ve diğerleri. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983.
- İbnu'l-Mukaffa. "El-Edebu'l-Kebîr". *İslâm Siyaset Üslubu*. Çev. Vecdi Akyüz. 51-99. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004.
- İsfahânî, Râgıb. *Erdemli Yol*. Çev. Muharrem Tan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Baskı, 2010.
- İsfahânî, Râgıb. "Risâle fi âdâbi muhâlatatî'n-nâs". *Risâle fi edebî'l-ihtilâti bi'n-nâs ve resâilu uhrâ*. Nşr. Ömer Abdurrahman es-Sârîsî. 49-134. Amman: Ervika lî'd-Dirâse ve'n-Neşr, 2. Baskı, 2015.
- İsfahânî, Râgıb. "Risâle fi merâtibi'l-'ulûm ve'l-a'mali'd-dünyeviyye". *Risâle fi edebî'l-ihtilâti bi'n-nâs ve resâilu uhrâ*. Nşr. Ömer Abdurrahman es-Sârîsî. 185-221. Amman: Ervika lî'd-Dirâse ve'n-Neşr, 2. Baskı, 2015.
- İsfahânî, Râgıb. *Tafsîlu'n-neş'eteyn ve tahsîlu's-sa'âdeteyn*. Thk. Abdülmecîd en-Neccâr. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1988.
- Kınalızâde Ali Çelebi. *Ahlâk-ı Alâî (Günümüz Türkçesiyle)*. Sad. Murat Demirkol. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.
- Kömürcüoğlu, Şeyma. *Logostaki Mitos: Antik Yunan Felsefesinde Tanrıya Benzeme Düşüncesi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2019.
- Kutluer, İlhan. "İnsanın Toplumsal Doğası: Klasik Osmanlı Düşüncesinde 'Medenî bi't-Tab' ve 'Temeddün' Terimlerinin Kavramsal Çerçevesi". *Osmanlı Düşüncesi: Kaynakları ve Tartışma Konuları*. Ed. Fuat Aydın ve diğerleri. 265-300. İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi, 2019.
- Lafargue, Paul. *Tembellik Hakkı*. Çev. Deniz Bostancı. İstanbul: Martı Yayıncılık, 2020.
- Mübeşşir ibn Fâtik. *Muhtârü'l-Hikem*. Çev. Osman Güman. Ed. Abdulkadir Coşkun. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Özturan, Hümeýra. *Êthostan Ahlâka: Antik Yunan Ahlak Literatürünün İslam Dünyasına İntikali ve Alımlanışı*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2020.
- Rıfat, Ahmet. *Tasvîr-i Ahlâk*. Haz. Hüseyin Algül. İstanbul: Tercüman Gazetesi, ts.
- Taşköprizâde Ahmed Efendi. *Şerhu'l-Ahlâki'l-'Adudiyye*. Nşr. Elzem İçöz - Mustakim Arıcı. Çev. Mustakim Arıcı. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Tûsî, Nasîruddîn. *Ahlâk-ı Nâsirî*. Çev. Anar Gafarov - Zaur Şükürov. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007.

Tûsî, Nasîruddîn. *Seçkinlerin Ahlâkı*. Çev. Anar Gafarov. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Baskı, 2017.

Yaran, Cafer Sadık. *Müslümanın Edinmesi Gereken Ahlâkî Erdemler*. Ankara: DİB Yayınları, 2018.